

IDEEA NAȚIONALĂ ȘI CONSTRUCȚIA POLITICĂ MODERNĂ

Cătălin Turluc

Una dintre problemele majore care impietează încă asupra înțelegerii depline a fenomenelor și desfășurărilor istorice conexe modernității, în special în zona central est europeană, este aceea a "babiloniei" semantice și terminologice ce învâluie într-o ceață deasă aspectele ce derivă din prezentarea și explicarea evoluțiilor istorice ale națiunii și statului. De altfel, nici în istoriografia țărilor occidentale situația nu pare a fi mai clară, istoricii abandonând din varii motive cercetările în această direcție sociologilor, antropologilor și politologilor care au ocupat rapid, din anii '70, câmpul cercetării. Fără îndoială, există și istorici care și-au direcționat preocupările în acest sens, adăugând factologiei și argumentației de tip istoric și/sau istoricizant interpretări teoretice valoroase și, mai ales, "valabile" pentru cei din breasla lor. Nu e mai puțin adevărat că singura soluție cu șanse cvasiunanime de acceptare este aceea a unei clarificări și cercetări interdisciplinare axate în mod expres asupra acestei problematice. În acest sens, precizarea că termenii: națiune, naționalism, naționalitate, etc. precum și vernacularii lor sînt încă folosiți în mod diferit, adesea contradictoriu, este un loc comun. Ceea ce a impietat însă demersul istoric parazitîndu-l constant - dincolo de grosolanul amestec ideologic - a fost stereotipizarea relației națiune - stat și preluarea ei ca atare în cercetarea istorică. Cel mai adesea s-a pus semnul egalității între națiune și stat, s-au forjat raționamente istorice cu vocație universală, s-a analizat și interpretat totul pornindu-se de la ideea sacrosantă că acolo unde există națiune trebuie să existe și un stat, național firește. Datorită fragilității și friabilității interpretărilor conexe fenomenului național în ansamblul său s-a creat un "cor" polifonic în lumea istoricilor, și nu numai, cor ce nu și-a găsit încă ritmul și cadența, marcat fiind de numeroase stridențe și disonanțe. Una din cauzele acestei realități este caracterul mitogenetic al "naționalului", mai totdeauna creator de fantasme identitare, stîrnitor în profunzime al afectelor și pretabil la folosire în sensul manipularii mulțimilor sau a asigurării unei necesare coeziuni interne. Tocmai ușurința prin care modernitatea s-a autoconstruit permițînd transgresarea între națiune și stat a constituit premisa constructului politic statal modern; căci cine poate nega rolul de liturghie secularizantă în stat al naționalismului așa cum s-a impus el la nivel european și chiar mondial. Scopul intervenției noastre este acela de a propune un nou mod de abordare al acestei realități pornind de la raporturile între ideea națională și

construcția statală modernă. Vom căuta, firește, să exemplificăm de cele mai multe ori apelînd la trecutul românesc.

*

În limba engleză termenul națiune este strîns asociat, adesea sinonim cu termenul stat. În România, ca și în alte state din zona central est europeană, țări în care conștiința națională s-a format și dezvoltat înainte de dobîndirea statalității moderne, diferența semantică între cei doi termeni este foarte puternică. În Franța termenul naționalitate, în special cînd este folosit în documente oficiale, semnifică cetățenia. În România, cetățenia și naționalitatea sînt încă percepute ca două lucruri diferite și încercarea contopirii lor este privită ca o violare brutală a drepturilor omului. Dacă naționalitatea și cetățenia ar fi fost echivalente în secolul XIX la noi, mulți români ar trebui să fie considerați maghiari, ruși, etc. Este inutil să spunem că întreaga istorie românească a secolului trecut a fost o luptă pentru afirmarea și prezervarea identității naționale, că nimic nu părea mai nepotrivit patrioților români decît identificarea dintre naționalitate și cetățenie între granițele existente atunci. Identitatea națională românească s-a născut aidoma altor identități naționale pe baza unor solidarități. Acestea s-au realizat pe baza unor nuclee de viață socială, culturală și politică avînd ca prim factor familia. Cînd solidaritățile organice, de jos, s-au "întîlnit" cu cele organizate, de sus, au apărut premisele unui liant social în condițiile în care solidaritățile organizate au dat răspunsuri nevoilor solidarităților organice, le-au creat și satisfăcut aspirații, le-au îndrumat și controlat prin mecanismul statal avut la dispoziție. Constructul statal modern, statul democratic sau de drept, sau de orice alt tip ar fi, se bazează tocmai pe echilibrul acesta între nevoile și aspirațiile celor două solidarități folosind ca panaceu elementul național, adesea expresia voinței "comune". Identitatea modernă este strîns legată de afirmarea și dezvoltarea statului național, precum și de procesul de treptată secularizare a existenței umane. În secolul XIX, secularizarea este în plină ofensivă și preia sub control nu numai sfera publică, care se distanțează clar de biserică și teologie, ci și sfera vieții private. "Cimentul" social devine acum ideea națională ridicată la rang de valoare absolută. De aici și dificultatea imensă de a defini naționalismul într-un mod acceptabil pentru toți. El a fost în diferite opinii, pe rînd sau simultan, doctrină, ideologie, artefact cultural, religie modernă, ș.a.m.d.; el a fost "bun" sau "rău", necesar sau inutil, progresist sau reacționar etc. Totul a devenit și mai complicat de cînd naționalismul a fost asociat organic cu nazismul de către o serie întreagă de gînditori evrei - după anii '30 ai secolului nostru - victime într-un fel sau altul ale regimului hitlerist și nume de referință astăzi pentru studiul naționalismului în calitatea lor de "jaloane" științifice indubitabile. Ca să vorbim de spațiul căruia îi aparținem, trebuie să mai adăugăm și perioada comunistă care a aneantizat practic prin dogmele sale orice încercare de interpretare teoretică elaborată și obiectivă a fenomenului național și a naționalismului. Reflexul acestei situații este ușor de perceput pînă

astăzi, când mulți acordă sensuri în exclusivitate peiorative naționalismului sau îl asociază frecvent cu ortodoxia - cu clare trimeri spre anii '30 ai secolului nostru.

Pomind de la modul în care a fost înțeleasă și definită națiunea - aceasta merită, fără îndoială, o discuție aparte - *recte* ca rezultat al unui act de voință politică (națiunea civilă, cunoscutul caz francez) sau ca rezultată etnolingvistică a unei întregi desfășurări istorice (națiunea "primordială", organică, etc. specifică centrului și estului european), cei care s-au ocupat de studiul naționalismului au preluat modelul și pînă astăzi se vorbește despre un naționalism politic sau cultural. Cel care a impus această distincție, la începutul secolului nostru, cu cea mai mare autoritate este celebrul savant german Frederik Meinecke¹. Potrivit acestuia cea mai înaltă formă a naționalismului consta într-o combinație de naționalism politic și cultural într-un stat absolut suveran și omogen cultural, *Nationalstaat*.

În ochii multor savanți și oameni politici din Occident, evoluțiile din perioada interbelică din zona central est europeană au conturat aproape în exclusivitate imaginea unui naționalism aparte, "rău" și violent, care macină fără conținere acest spațiu. S-a creat astfel o dihotomie care a avut la bază și a alimentat teoria potrivit căreia acest areal geopolitic este din punct de vedere politic și cultural inferior (Ideea a fost aproape unanim acceptată inclusiv de minți luminate din acest spațiu și este un truism să afirmăm că ea este simțită și astăzi cu o mare intensitate). Cel mai bun exemplu în ceea ce privește subiectul abordat de noi îl constituie "dihotomia Hans Kohn" preluată *ad literam* de o puzderie de istorici, sociologi, politologi, etc. inspirați sau formați la școala lui. În ce constă aceasta: H. Kohn - influent autor american de origine evreiască - susține că în mod funciar Europa a fost divizată de două tipuri, diametral opuse, de naționalism, unul aparținând vestului continentului iar celălalt centrului și estului acestuia. Naționalismul occidental a ambiționat spre o societate pluralistă și deschisă în timp ce, cel central est european a tins spre regimuri autoritare. Primul a fost produsul Iluminismului "născut în generosul val de entuziasm pentru cauza umanității" iar celălalt își are sorgintea în xenofobie țintind spre scopuri "înguste, autocentrate și antagoniste". Cel dintîi a vizat prezentul cu finalitățile sale politico-naționale iar celălalt s-a întors spre trecut, a fost lipsit de orizont politic, a fost visceral. Primul tip de naționalism a conceput națiunea ca un grup de indivizi, cetățeni, grupați pe bază de contracte, convenții și plebiscite, iar celălalt a văzut națiunea ca o unitate politică centrată în jurul unui concept "pre"-civilizat, irațional, al poporului. Ca să rezumăm în câteva cuvinte, naționalismul occidental a fost "bun", umanitar, progresist, în timp ce, cel răsăritean a fost "rău", patologic, caracteristic înapoiștilor, destinat să producă dezastrele secolului în care trăim. Ne întrebăm atunci, cum poate fi clasificat naționalismul italian care a fost primul intrat în melanj cu fascismul? Dar cel francez înaintea primului război mondial? Dar cel irlandez de ieri și de azi? Sînt atîtea astfel de întrebări de pus încît rezultă limpede că "dihotomia Hans Kohn" nu e răspunsul serios la chestiune.

Să ne întoarcem însă la originea ideii naționale, a naționalismului. Nu ne propunem aici să discutăm și să analizăm contribuțiile remarcabile care au fost aduse în domeniu de-a lungul timpului, ci să oferim discuției o perspectivă nouă, românească, altfel spus. Cvasimajoritatea istoricilor români și nu numai, plasează începuturile naționalismului românesc la sfârșitul secolului XVIII, legat de activitatea românilor transilvăneni în vederea emancipării lor naționale. Noi considerăm și vom încerca să argumentăm în acest sens, ca naționalismul românesc are ca primă formă de manifestare **nativismul**, manifestat în aceeași perioadă de sfârșit de veac XVIII, pe fondul aceluiași trend cultural iluminist despre care se vorbește în cazul naționalismului occidental. Nativismul a acționat deopotrivă în Transilvania și în Principate: în primul caz, împotriva celor veniți mai târziu (maghiari, sași, etc) și percepuți ca atare, în cel de-al doilea, împotriva "grecilor" percepuți ca reprezentanți ai puterii suzerane. Redeușeptarea națională românească are deci loc în context iluminist sub forma nativismului, manifestare prezentă pînă spre mijlocul secolului trecut. Să detaliem: identitatea națională românească s-a născut, firește, în contrast cu a populațiilor cu care românii au intrat în contact, prin sublinierea vechimii și a înțietății istorice în zonă. Pe de altă parte, nativismul românesc s-a combinat indubitabil cu elemente ale gândirii politice moderne, raționale, specifice epocii și Europei. "Vehicolul" și promotorul acestui proces a fost elita intelectuală, redusă numeric, dar influentă și animată de spirit modernizator, reformist. Iată de ce unii au discutat "cantitatea" și nu "calitatea" care a stat la baza nașterii naționalismului românesc. Trebuie spus că în deplinătatea sensului propriu al termenului - cel puțin așa cum este el conturat în literatura de specialitate - naționalismul românesc se afirmă cu putere doar în a doua jumătate a secolului XIX cînd el este certificat în actul politic al guvernării și administrării țării. Deschidem aici un important capitol al demersului nostru relativ la relația capitalism - naționalism.

Putem identifica o relație cauzală între dezvoltarea capitalismului și a naționalismului? Răspunsul la o astfel de întrebare, cu un grad de generalitate extrem de ridicat, nu poate fi altfel decît nesatisfăcător pentru exigențele cunoașterii actuale, din cauza sensurilor diferite care le sînt atribuite astăzi celor doi termeni. În ce privește naționalismul, definițiile, adesea contradictorii, abundă. Originile capitalismului sînt plasate de o serie de autori (Pirenne, Lopez, Delumeau, etc) în centrele comerciale și manufacturiere din nordul Italiei și în Țările de Jos încă în Evul Mediu. Tradiția sociologică clasică (Marx, Weber) ca și gânditori contemporani (Braudel, Wallerstein, MacFarlane, Mann, etc) preferă ca loc "originar" al capitalismului secolul XVI, secol al tranziției. Alții (Landes) nu consideră capitalismul născut decît la mijlocul secolului XVIII după ce Revoluția industrială a avut loc sau, și mai bine, după ce inovațiile tehnologice majore (metalurgia modernă, căile ferate, etc) au devenit lucruri obișnuite (mijlocul secolului trecut). Numai această succintă trecere în revistă este de ajuns să avertizeze asupra primejdiilor ce

pîndesc o eventuală relaționare cauzală a capitalismului cu naționalismul. Nu demult (1983), regretatul Ernest Gellner a pus în relație capitalismul industrial cu dezvoltarea naționalismului într-o magistrală încercare de clarificare a problemei.

Istoriografia noastră contemporană - ne referim la cea din perioada comunistă - a dat un solid și răsunător răspuns întrebării formulate de noi. Sub inspirație marxistă sau marxistoidă naționalismul văzut ca ideologie - parte a suprastucturii - a fost considerat a fi rezultatul direct *strictu sensu* a modului de producție capitalist. Mai mult, naționalismul a fost asociat ideologiei capitaliste, care urmărea excluderea "străinilor" de pe piața internă prin protecționism, dominarea de clasă și exploatarea proletariatului, întreținerea unei diversiuni culturale care să ascundă exploatarea. Naționalismul a fost inclus empiric capitalismului, mai ales datorită faptului că el nu ar fi putut lua amploare în afara "medierii" statului, și de alte curente de gândire caracterizate prin materialism vulgar. Un exemplu bun pentru istorici, pare a fi cel oferit de Immanuel Wallerstein cu a sa teorie a sistemului mondial - alterare abilă a concepției weberiene, în opinia noastră - în care, între stat și națiune nu există aparent diferențe. În cuvintele sale, Wallerstein ne spune că "națiunea derivă din structurarea politică a sistemului mondial" și că "statalitatea precede naționalitatea"².

Împotriva acestei abordări s-au ridicat o serie de reputați specialiști în câmpul cercetării naționalismului, specialiști cu care și noi sîntem parțial de acord. Vom invoca aici doar cîteva contribuții majore în acest sens³. Anthony Giddens consideră naționalismul ca fenomen modern dar, în același timp, nu-l consideră o excrescență a statului-națiune și nici un subprodus al capitalismului, argumentînd serios în acest sens. Exponenți ai unor idei similare în această direcție sînt și Ernest Gellner, Michael Hechter, Tom Naim, Benedict Anderson ca să invocăm doar cîteva nume de rezonanță. Alți gînditori de marcă precum John Armstrong și Anthony D. Smith acreditează ideea potrivit căreia naționalismul nici n-ar fi ceva eminentamente modern⁴. Noi susținem ideea potrivit căreia capitalismul în faza sa industrială- ultimii ani ai secolului trecut și mai ales secolul XX, în cazul țării noastre - nu a fost pur și simplu un *deus et machina* al modernității și că naționalismul nu a fost decît un simplu rezultat al acestei evoluții. Considerăm deci că trebuie temperate abordările exclusiv economic-deterministe și mutat accentele și pe realitatea centralității statului modern, a capacității autogeneratoare a capitalismului, a noilor solidarități de "jos" sau de "sus". Industrializarea poate accelera procesele specifice naționalismului dar, cu certitudine, nu-l poate crea.

Un alt punct important al demersului nostru îl constituie relația dintre stat și naționalism. Astăzi, națiunea și statul sînt văzute într-o legătură organică deși marea majoritate a statelor sînt de fapt, multietnice sau multinaționale. Ce rezultă cu evidență de aici este puterea extraordinară exercitată de principiul naționalităților în lumea modernă, principiu fără de care aproape nici un stat de astăzi nu s-ar putea

legitima în comunitatea internațională. Potrivit lui William McNeill această situație este în flagrantă contradicție cu realitățile istorice anterioare când structurile poli sau multietnice erau norma: "Idea că un guvern este îndreptățit să-și exercite autoritatea asupra unor cetățeni cu aceeași origine etnică a început să se dezvolte în occidentul Europei spre sfârșitul Evului Mediu"⁵. Acest principiu și-a găsit deplina expresie în cursul secolului trecut și mai ales la sfârșitul primului război mondial. Așa se explică de ce statul modern (construcția politică modernă) are vădită înclinație de a se confunda cu națiunea: "o comunitate politică imaginată", după expresia lui Benedict Anderson⁶, cea căreia i se acordă loialitatea, devoțiune, dragostea, pasiunea uneori. În multe cazuri, procesul afirmării ideii naționale și a națiunii s-a desfășurat simultan cu cel al formării statului modern - cazul românesc fiind un bun exemplu- lucru ce a determinat inseparabilitatea tratării celor două aspecte ca fețe ale aceleiași medalii. Spus altfel, structurile statului modern nu pot funcționa și nu pot fi umplute cu altceva decât cu "conținuturi" naționale. Statul medieval a fost în aprecierea lui Heinrich Mitteis: "o asociere între persoane, între parteneri aflați în situații diferite (suverani și vasali)"; procesul prin care acest *Personenverbandsstaat* a fost transformat în stat modern (teritorial instituționalizat) fiind *Verstaatung* (stratificare)⁷. Nu putem fi de acord întru-totul cu această apreciere avînd în vedere, bunăoară, că și statul medieval a avut ca preocupare asigurarea libertății indivizilor care îl compuneau în fața unor eventuale pericole. Care sînt însă etapele pe care un stat medieval trebuie să le parcurgă pentru a se transforma în unul modern? Un posibil răspuns la această întrebare a fost sugerat de Joseph R. Strayer⁸ care a indentificat următoarele "semne": a) existența unei continuități spațio-temporale și a unui centru motor în procesul creării statului; b) existența unor instituții permanente acoperite de o birocrație specializată și eficientă; c) posibilitatea de a asigura loialitatea indivizilor față de stat și, în acest sens, subordonarea celorlalte loialități (familie, religie, regiune, etc) celei față de stat; d) apariția ideii de suveranitate în sens modern. La cele de mai sus am adăuga noi ca imperios necesară apariția mecanismului monopolului (teritorial, economic, cultural, politic) cu pandantul său: instituționalizarea puterii. Integrarea teritorială și socială constituie, în fapt, factori favorizanți ai afirmării naționale. Din această perspectivă comparînd cazul românesc cu cel al celorlalte state europene vom fi surprinși de multitudinea similitudinilor existente. Spunem aceasta deoarece există încă mulți istorici care văd în centrul și estul continentului doar realități retardate sau, eventual, numai un mimetism lipsit de fundamente. În fine, pentru a încheia această linie de argumentare invocăm aici lucrarea coordonată de Charles Tilly, *The Formation of National States in Western Europe*, carte de referință pînă astăzi cu privire la acest proces.

Unul din autorii care au încercat să relaționeze cu mai multă profunzime relația stat - naționalism în fazele timpurii ale modernității a fost Stein Rokkan⁹ care, spre deosebire de Charles Tilly și Immanuel Wallerstein, a dezvoltat un model

politic teritorial bazat pe centralitate și periferialitate în care axa demersului s-a bazat pe penetrare, standardizare, participare și redistribuție. Cu toate acestea, modelul său cuprinde prea multe generalizări și este prea descriptiv căzînd în falsa dilemă: ori statul creează națiunea, ori națiunea creează statul. De altfel, o bună parte a autorilor care s-au ocupat de problemele naționalismului au făcut aceiași greșală ignorînd perspectiva duratei lungi (*longue duree*). Cum se poate constata și în cazul istoriei noastre, cele două procese - formarea statului modern, respectiv a națiunii - au fost interdependente și s-au potențat reciproc. Competiția și lupta dintre state a însemnat pe termen lung că unele și-au mărit întinderea, în timp ce altele au dispărut sau și-au diminuat teritoriile, iar dezvoltarea grupurilor - comunităților - etno-naționale s-a petrecut adesea sub presiuni exogene chiar în lipsa unor state moderne care să faciliteze acest proces. În disputa mereu prezentă și actuală privitoare la națiune ca o constantă sau o variabilă în relație cu statul, majoritatea autorilor sînt înclinați să acorde prioritate structurilor politice asupra conținuturilor și formelor ideologice. Se afirmă că statul prin forța de care dispune își poate asigura loialitatea cetățenilor și că procesul omogenizării naționale nu este o sarcină prea dificilă pentru acesta. Istoria însă dovedește contrariul și nu trebuie decît să ne gîndim la Europa occidentală ca să vedem exemplele din Spania, Franța, Marea Britanie, etc. unde grupuri etno-naționale sînt active în lupta pentru propria afirmare (catalanii, bascii, corsicanii, welșii, scoțienii, etc). Apariția statelor moderne și contemporane a fost mai totdeauna rezultatul relațiilor între state, a echilibrului puterii, a tratatelor diplomatice, așa încît trebuie amendat puțin mitul potrivit căruia fiecare națiune își creează propriul stat. Concluzia noastră este că, chiar dacă principiul naționalității a înflăcărat imaginarul european modern ceea ce a rezultat nu a fost un peisaj uniform de state-națiune ci un amestec uneori confuz, în care limitele teritoriale nu s-au suprapus exact cu cele naționale. În ultimele două secole am fost martorii procesului prin care structuri politice (state) au fost puternic influențate de atotcuprinzătoarea ideologie națională. Cuvîntul de ordine al modernității - nici o națiune fără un stat și fiecare stat o națiune - a rămas încă un miraj în numele căruia a curs și va mai curge sînge.

După ce am încercat în cele de mai sus să clarificăm relația capitalism - naționalism, respectiv relația stat modern - naționalism să ne oprim în cele ce urmează asupra legăturilor existente între naționalism și societatea civilă. Și în cazul conceptului de societate civilă întîlnim o multitudine de definiții și interpretări. Ne vom rezuma la a preciza că acest concept a fost lansat de John Locke și a fost dezvoltat de iluminiștii scoțieni (Hume, Smith, etc) în încercarea de a caracteriza societatea occidentală modernă în contradicție cu societățile mai puțin dezvoltate. Pentru Hegel, societatea civilă era domeniul autoregulator al relațiilor sociale generat de nevoile individuale - inclusiv cele materiale - și era diferită de stat care se afla în sfera moralității. Una dintre cele mai complete definiții - la care ne raliem

- este aceea formulată de S. Giner: "societatea civilă este istoric determinată fiind sfera drepturilor individuale și a asociațiilor bazate pe voluntariat în care competiția politică pașnică a indivizilor și grupurilor în apărarea propriilor interese este garantată de stat"¹⁰. Legătura dintre naționalism și societatea civilă este adesea ocultată de literatura de specialitate din cauza "luptei" care se desfășoară între aceasta și stat. Trebuie însă de precizat că societatea civilă a avut un rol important în nașterea și afirmarea naționalismului - cazul Germaniei și Italiei fiind cele mai ilustrative exemple. *Risorgimento*-ul italian poate avea un corespondent - în cazul nostru - cu generația pașoptistă, cea care a împărtășit și difuzat pe larg idealurile naționale, precum și cu cea imediat următoare ei, când *romanismul* a început să-și facă simțită prezența în medii din ce în ce mai largi. Pentru a fi deplin naționalismul are nevoie - în opinia noastră- cel puțin de o societate civilă incipientă.

O altă relație, de data aceasta pe deplin explorată și exploatată, cel puțin în cazul românesc, este aceea dintre naționalism și religie. Este suficient să amintim aici numele unor istorici precum E. Turczynski, K. Hitchins, s.a. pentru a oferi doar câteva repere. Pentru perioada interbelică când naționalismul românesc și-a găsit expresia deplină, în varianta sa "integrală", numeroși autori - cvasimajoritatea lor - l-au asociat cu ortodoxia. Fără a nega existența acestei legături vrem doar să punem în gardă asupra exceselor într-o astfel de direcție, lucru sesizat cu temei de Al. Dușu care scria: "analiza tradiției de gândire românească impune o bună cunoaștere a ortodoxiei pe care intelectualii români moderni au respins-o, au acceptat-o sau au manipulat-o: a asimila ortodoxia cu iraționalismul, orientalismul sau înapoierea spirituală înseamnă a face apel la stereotipuri frecvent vehiculate de ziaristi, dar care ascund și deformează realitatea"¹¹. Relația biserică-stat atât de complexă și multiformă a determinat peste tot în Europa modernă o nouă poziționare a naționalismului, statul funcționând în condițiile unei accentuate secularizări ca un factor de mediere între naționalism și biserică. Pe o lungă linie de argumentare pomind de la Max Muller și terminând cu Josep R. Llobera s-a teoretizat asupra metamorfozei naționalismului într-o nouă religie. Biserica, adesea națională, a jucat un rol important în legitimizarea statului, în forjarea valorilor naționale, dar mai important, naționalismul a apelat la același rezervor de idei, simboluri și afecte ca și religia.

*

După această lacunară și relativ sumară trecere în revistă a relației dintre ideea națională - naționalism, mai pe scurt - și construcția politică modernă - statul modern - se impun câteva concluzii care privesc și cazul românesc:

a) Ambiguitatea semantică și terminologică care înconjură termenii **naționalism** și **modernizare** precum și problematica conexă acestora derivă din politizarea lor și încălcarea neutralității lor etice;

b) "Ideea națională" (naționalismul) are un caracter mitogenetic care cuplat cu o altă identitate modernă, cea etatistă, creează solidarități puternice, acționând ca forță motrice - cea mai importantă în realizarea construcției politice moderne;

c) Statul modern, fie el în occidentul sau răsăritul continentului european, are la bază ingrediente similare, între care naționalismul este unul important, diferind în ceea ce privește ritmul dezvoltării și intensitatea cu care la o etapă sau alta s-a manifestat naționalismul;

d) "Dihotomia Hans Kohn" nu mai poate sta la baza analizei contemporane privind ideea națională și statul modern ea reprezentând astăzi doar o alternativă cu *parti pris*;

e) Naționalismul românesc a avut la baza sa **nativismul** el manifestându-se deplin abia în ultimele decenii ale secolului XIX;

f) Nu se pot stabili relații cauzale de tip determinist între naționalism și statul modern, analiza interdependențelor dintre acestea presupunând o analiză complexă pluridisciplinară. În nici un caz abordarea marxistă sau neomarxistă nu poate fi o soluție în acest sens;

g) Între naționalism și societatea civilă există o relație indubitabilă. Numai naționalisme "false", viscereale, se pot naște în lipsa societății civile acestea generând utopii (utopia rurală, comunitarismul, etc.), utopii cunoscute și de societatea românească;

h) Relația naționalism - religie (biserică) este prezentă în tot spațiul european, România nefiind o excepție sau un caz excepțional - cum adesea s-a acreditat de unii "binevoitori";

i) Structurile statului modern nu pot fi umplute decât cu "conținuturi" naționale și în acest sens dilema: ori statul creează națiunea, ori națiunea statul, este falsă și păgubitoare pentru cercetarea istorică.

1 F. Meinecke, *Weltburgertum und Nationalstaat*, Berlin, 1907, p.10-12.

2 I. Wallerstein, *The Construction of Peoplehood: Racism, Nationalism, Ethnicity*, în "Sociological Forum", 2, 1987, p.373-388.

3 A. Giddens, *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, London, MacMillan, 1981.

4 J. Armstrong, *Nations before Nationalism*, Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 1982; A. D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Basil Blackwell, 1986.

5 W. McNeill, *Polyethnicity and National Unity in World History*, Toronto University Press, 1986, p.7.

6 B. Anderson, *Imagined Communities*, New Left Books, London, 1983.

7 H. Mitteis, *The State in the Middle Ages*, North Holland, Amsterdam, 1975.

8 J. R. Strayer, *On the Medieval Origins of Modern State*, Princeton University Press, 1970.

9 S. Rokkan, *Dimensions of State Formation and Nation Building*, in C. Tilly, *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton University Press, 1975.

10 Apud, Josep R. Llobera, *The God of Modernity. The Development of Nationalism in Western Europe*, Oxford Providence, Berg, 1994.

11 Al. Duțu, *Identitatea națională și construcție politică*, în "Sfera Politicii", Nr.29-30, 1995, p.16.